

Kumulativ diskriminering

Arnfinn H. Midtbøen

Institutt for samfunnsforskning

Hilde Lidén

Institutt for samfunnsforskning

I denne artikkelen diskuterer vi relevansen av begrepet kumulativ diskriminering for å forstå de langsiktige konsekvensene av etnisk diskriminering i det norske samfunnet. Begrepet sikter til hvordan diskriminering kan gå «i arv» over generasjoner, også i fraværet av direkte diskriminering. I drøftingen bygger vi på en metastudie av forskning om diskriminering av samer, nasjonale minoriteter og nyere innvandergrupper i Norge, og vi diskuterer på hvilke måter begrepet kan gi ny innsikt til et fragmentert forskningsfelt. Vi konkluderer med at kumulativ diskriminering er et relevant begrep for å forstå situasjonen for samer og nasjonale minoriteter, om enn på forskjellige måter for ulike grupper, mens begrepets relevans for innvandrere og deres etterkommere er et mer åpent spørsmål som avhenger av de langsiktige inkorporasjonsmønstre blant etterkommerne i norsk arbeids- og samfunnsliv.

Nøkkelord: Diskriminering, innvandring, etniske minoriteter, nasjonale minoriteter, samer

Cumulative discrimination

In this article we discuss the relevance of the concept of cumulative discrimination to understand the long term consequences of ethnic discrimination in Norwegian society. The term refers to how discrimination may cumulate across spheres and generations even in the absence of direct discrimination. Drawing on a meta-study of research on discrimination against the indigenous Sami people, national minorities and more recent immigrants and their descendants in Norway, we discuss whether the concept can provide new insights into a fragmented research field. We conclude that cumulative discrimination is a relevant concept for understanding the situation of the Sami people and national minorities, albeit in different ways for different groups, while the term's relevance to the situation for immigrants and their descendants is a more open question that depends on the long-term patterns of incorporation among the second generation in Norwegian working and social life.

Keywords: Discrimination, immigration, ethnic minorities, national minorities, indigenous Sami people

Den innflytelsesrike amerikanske sosiologen Barbara Reskin har nylig brukt begrepet *über discrimination* for å karakterisere den samlede diskrimineringen som forekommer i det amerikanske samfunnet, på tvers av arenaer som arbeids- og boligmarked, skole og offentlige instanser (Reskin, 2012). Ifølge Reskin preges diskrimineringsforskningen gjerne av én av to svakheter: Enten undersøkes fenomenet løsrevet fra konkrete arenaer, som i generelle spørsmål om bestemte grupper har opplevd diskriminering, men uten å spesifisere hvilke områder det er snakk om. Eller det studeres innenfor én enkelt sfære om gangen, altså diskriminering i arbeidsmarkedet, i helsevesenet, i skolen osv., men uten at det foretas noen koblinger mellom arenaene. Dette skyldes til dels at forskere gjerne blir eksperter på en eller høyst noen få samfunnsområder, men også at det er praktisk vanskelig å gjennomføre prosjekter som ser diskriminering på tvers av arenaer i sammenheng. Konsekvensen blir likevel, mener Reskin, at man ikke klarer å få overblikk over den samlede diskrimineringsproblematikken i samfunnet, og langt mindre evner å gripe diskrimineringens langsiktige konsekvenser eller å utvikle gode virkemidler for å gjøre noe med problemet (Reskin, 2012: 18).

En mye sitert rapport skrevet på oppdrag fra det amerikanske forskningsrådet (Blank, Dabady og Citro, 2004), setter fokuset på arenaer og oppsamlet diskriminering på en måte som minner om Reskins. Her brukes betegnelsen *kumulativ diskriminering*, og det understrekes at diskriminering kan hope seg opp på tvers av sfærer eller arenaer, men også over generasjoner (Blank m.fl., 2004: kap. 11). Kumulativ diskriminering mellom *arenaer* finner sted dersom diskriminering på ett samfunnsområde bidrar til å redusere individens livssjanser på andre områder. For eksempel kan diskriminering i boligmarkedet føre til etnisk segregering, noe som igjen kan påvirke skoleresultater og på sikt mulighetene på arbeidsmarkedet. Dette er imidlertid prosesser som ikke fanges opp av forskning som fokuserer på enkelttidspunkter og enkeltarenaer og er derfor vanskelig å måle, slik Reskin er inne på.

Med kumulativ diskriminering over *generasjoner* sikter Blank og kolleger til situasjoner der opplevelser av diskriminering blant medlemmene av en gruppe i én generasjon kan redusere livssjansene til etterkommerne av gruppen. Et avgjørende poeng her er at langsiktige effekter av diskriminering kan virke gjennom generasjonene selv om diskrimineringen i samfunnet for øvrig skulle opphøre, eller etterkommerne selv aldri opplever noen form for diskriminering. I litteraturen om raserelasjoner og situasjonen til afrikanskamerikanere i USAs bolig- og arbeidsmarked, har flere forskere vært opptatt av at den fortidige raseskillepolitikken fremdeles kaster lange skygger over det amerikanske samfunnet (se f. eks. Massey og Denton, 1993; Pager, 2007; Alexander, 2010). Et eksempel på dette er de

vedvarende problemene knyttet til sterkt segregerte nabolag (som i seg selv er historisk begrunnet), store forskjeller i skolekvalitet i områder der henholdsvis hvite og svarte dominerer, og en forventning blant mange unge svarte menn og kvinner i USA om at en investering i høyere utdanning ikke vil ha den samme avkastningen som den har for hvite (Charles, Dinwiddie og Massey, 2004). Dette er en form for kumulativ diskriminering fordi fortidig politikk – først slaveri, deretter institusjonalisert segregering, rasisme og diskriminering – har skapt samfunnsstrukturer som reduserer livssjansene til nye generasjoner lenge etter at denne politikken er forlatt.

Er dette perspektivet relevant for å forstå diskrimineringsmønstre i det norske samfunnet? Man skal opplagt være forsiktig med å trekke paralleller mellom den amerikanske og den norske virkeligheten. USA har en særegen historie knyttet til behandlingen av den afrikanskamerikanske befolkningen i landet. Den ekstreme formen for segregering som gjennomsyrrer det amerikanske samfunnet er langt på vei en konsekvens av denne behandlingen, som i sin tur bidrar til å opprettholde forskjellene mellom den svarte og hvite befolkningen i alt fra skoleprestasjoner og deltakelse i høyere utdanning, til arbeidsmarkedsdeltakelse og kriminell aktivitet. Denne situasjonen har ikke noe direkte motstykke i Norge. Likevel vil vi i denne artikkelen argumentere for at kumulativ diskriminering er et begrep som kan bidra til å forstå diskrimineringsdynamikker på en måte som i liten grad tidligere har vært tematisert i en norsk kontekst.

Bakgrunnen for artikkelen

Artikkelen bygger på en metastudie av diskrimineringsforskning i Norge, som vi har gjennomført på oppdrag fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Midtbøen og Lidén, 2015). Oppdraget gikk ut på å sammenstille den eksisterende forskningen på diskriminering av grupper med ulik historisk tilknytning til Norge: samer, nasjonale minoriteter og nyere innvandrere og deres etterkommere. Rapporten hadde et deskriptivt siktemål, der vi over om lag hundre sider oppsummerer forskningslitteraturen. Samtidig ga denne systematiske gjennomgangen av forskningen en mulighet til å reflektere over likheter og forskjeller i hvilke diskrimineringsproblemer de ulike gruppene står og har stått overfor, som vi her bygger videre på.

Særlig slående for oss i den sammenhengen var betydningen av den historiske tilknytningen de ulike gruppene har til det norske samfunnet, og hva slags erfaringer de har med den norske staten: Mens samer og de nasjonale minoritetsgrup-

pene har en historisk erfaring med den assimilatoriske forskningspolitikken som varte fra midten av 1800-tallet til slutten av 1950-årene, og – som tilfellet er for jøder og romfolk/sigøynere – har blitt nektet innreise og opplevd deportasjon, kom nyere innvandrergupper til Norge først mot slutten av 1960-årene, en tid preget av et ganske annet ideologisk klima. I denne perioden var bevisstheten om minoritetsrettigheter i ferd med å komme høyt på agendaen, og det var *kritikken* av assimilasjonspolitik og ideen om at nykommerne skulle kunne bevare sine kulturelle tradisjoner innen rammene av norsk lovverk – det som internasjonalt har fått merkelappen multikulturalisme – som preget innvandereres møte med den norske staten (Brochmann og Hagelund, 2010). Det betyr selvsagt ikke at rasisme og diskriminering var fraværende i det norske samfunnet på 1960- og 70-tallet, men at den historiske erfaringen som minoriteter i Norge for innvandrere er svært ulik den arven samer og de nasjonale minoritetsgruppene fremdeles bærer med seg. Har disse ulike historiske erfaringene med den norske staten noen innvirkning på diskrimineringsproblemerne gruppene står overfor i dag, i den grad at det er mulig å snakke om at diskriminering for noen grupper går «i arv»?

Fordi artikkelen bygger på en metastudie, bringer den nødvendigvis sammen undersøkelser som har tatt utgangspunkt i et vell av ulike metodiske tilnærminger, definisjoner og forståelser av hva diskriminering egentlig er. Noen studier bygger for eksempel på spørreundersøkelser der respondentene blir spurt om de har opplevd diskriminering, andre tar utgangspunkt i kvalitative intervjuer med personer i stillinger som kan gi mulighet for diskriminering (f. eks. arbeidsgivere eller ansatte i det offentlige tjenesteapparatet). Atter andre tar i bruk mer «objektive» tilnærminger, der forskere studerer sjansen for å få leie en bolig eller kalles inn til jobbintervjuer for søkere med utenlandske navn sammenlignet med likt kvalifiserte søkere med norske navn. Det er opplagt at resultatene fra studier som tar i bruk så ulike metoder ikke uten videre kan sammenlignes med hverandre, blant annet fordi de ofte bygger på ulike forståelser av diskriminering. Likevel: Ettersom drøftinger av måleproblemer og begrepsvariasjon på diskrimineringsfeltet har blitt utført en rekke ganger tidligere (se f. eks. Rogstad, 2002; Rogstad og Midtbøen, 2010; Midtbøen, 2015), velger vi i denne artikkelen et annet fokus: På bakgrunn av en oppsummering av den eksisterende forskningen på diskriminering av samer, nasjonale minoriteter og nyere innvandrergupper i Norge, diskuterer vi om og i så fall på hvilke måter et helt spesifikt og i en norsk sammenheng lite anvendt begrep – kumulativ diskriminering – kan bidra til å øke forståelsen for diskrimineringsproblemerne de ulike gruppene møter i dagens norske samfunn.

Fra direkte til kumulativ diskriminering

Før vi kommer til den foreliggende forskningen og spørsmålet om hvorvidt kumulativ diskriminering er et nyttig analytisk begrep i en norsk kontekst, er det likevel nødvendig med en klargjøring av noen grunnleggende begreper. I dagligtale og i mye av forskningslitteraturen defineres diskriminering nokså rett frem – som usaklig eller urettmessig forskjellsbehandling av en person eller gruppe på grunnlag av kjønn, etnisitet eller annen bakgrunn. Det er dette som kalles *direkte* diskriminering. Direkte diskriminering, altså situasjoner der individer eller grupper behandles *ulikt* på grunn av sitt kjønn eller sin etniske bakgrunn, må skilles fra det som kalles *indirekte* diskriminering. Indirekte diskriminering finner sted når individer eller grupper behandles *likt* ut fra regler eller prosedyrer som gjelder alle, men der disse reglene og prosedyrene i praksis fører til en favorisering av noen individer eller grupper på bekostning av andre (se Strand, 2007 for en nyttig diskusjon av forskjellene mellom direkte og indirekte diskriminering). Både direkte og indirekte diskriminering er forbudt i henhold til norsk lov. Kjønnsdiskriminering har vært forbudt siden likestillingsloven ble vedtatt i 1978. Etnisk diskriminering har vært forbudt gjennom straffeloven siden 1970 og ble deretter inkludert i arbeidsmiljøloven i 1998. I 2005 ble det vedtatt en ny lov mot diskriminering på grunnlag av etnisitet, religion mv. (diskrimineringsloven), etter modell av likestillingsloven (Reisel, 2013).

Distinksjonen mellom direkte og indirekte diskriminering viser at diskriminering kan forekomme på ulike nivåer og med ulike grader av intensjonalitet. Direkte diskriminering er handlinger foretatt av enkeltindivider eller institusjoner, vil ofte være bevisst og har forskjellsbehandling av enkeltpersoner eller grupper som konsekvens. Indirekte diskriminering kan derimot være vanskeligere å få øye på, etter som det er de diskriminerende *virkningene* av likelydende regler eller prosedyrer som her er i fokus. Slike regler og prosedyrer kan være uttrykk for eksisterende normstrukturer som det i liten grad stilles spørsmålsteget ved, og som dermed opererer mer i det skjulte. Indirekte diskriminering er på den måten beslektet med andre former for diskriminering som ofte diskuteres i faglitteraturen på feltet, for eksempel institusjonell, systemisk eller strukturell diskriminering. Det er stor uenighet om hva som ligger i disse ulike begrepene (se Rogstad og Midtbøen, 2010 for en begrepsdiskusjon), men felles for dem er at de utvider vår forståelse av diskriminering til også å inkludere regler, praksiser og organisasjonskulturer som systematisk virker ekskluderende for bestemte grupper, ofte på subtile måter (Craig, 2007; Rogstad og Midtbøen, 2010).

Indirekte diskriminering inkluderer et betydelig bredere sett av fenomener enn

det mer handlings- og aktørorienterte begrepet direkte diskriminering. I så måte er indirekte diskriminering også nærmere beslektet med kumulativ diskriminering. Den avgjørende forskjellen er imidlertid at indirekte diskriminering, i likhet med direkte diskriminering, kan påvises gjennom en eller annen form for konkret handling, regel eller prosedyre – og følgelig også forbys ved lov. Kumulativ diskriminering omhandler på sin side *summen* av handlinger, regler eller prosedyrer over et lengre tidsrom eller på tvers av arenaer, og hvordan denne summen påvirker ulike gruppers status i samfunnet, enkeltindividers forventninger om fremtidig diskriminering, og gruppers kollektive selvforståelse som en diskriminert minoritet.

Et fokus på summen av diskriminering, og hvordan diskrimineringserfaringer kan hope seg opp over tid og arenaer eller gå «i arv» over generasjoner, innebærer at denne formen for diskriminering er nedfelt i samfunnsstrukturer på måter som gjør at den kan vedvare også i fraværet av diskriminerende handlinger. Dette utfordrer tradisjonelle måter å forstå diskriminering på, og det utfordrer måten det er mulig å tenke om bekjempelse av diskriminering på, både politisk og juridisk. Ikke minst representerer perspektivet en formidabel utfordring for forskningen: For å få et grep om forekomsten av kumulativ diskriminering, må det bygges bro mellom historiefagets evne til å dokumentere den fortidige behandlingen av en gruppe i en gitt kontekst, og sosiologiens og antropologiens styrker i å gripe nåtidige barrierer mot samfunnsdeltakelse og hvordan disse barrierene eventuelt er koblet til historiske erfaringer med diskriminering. Per dags dato er det ikke, så vidt oss bekjent, gjennomført noen studie i Norge som har gjennomført en så omfattende analyse, og det har heller ikke vi gjort. Vi nøyer oss derfor med å sammenstille den diskrimineringsforskningen som finnes, og så på denne bakgrunnen diskutere om kumulativ diskriminering synes å være et fruktbart inntak til å forstå diskrimineringsdynamikker i det norske samfunnet. I så fall vil dette i neste instans kunne inspirere til ny forskning.

Diskriminering i Norge – hva sier forskningen?

I det følgende presenterer vi nøkkelfunn i forskningen på diskriminering av samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i Norge. Oversikten bygger på en omfattende litteraturgjennomgang som tidligere er publisert i rapportform (Midtbøen og Lidén, 2015). Litteraturen er hentet inn via systematiske søk etter norske studier i norske, nordiske og internasjonale databaser, i databasene til norske og nordiske organisasjoner som arbeider med likestillings- og diskrimineringsspørsmål, samt

i referanselistene til eksisterende kunnskapsoversikter (Danielsen, 2005; Lidén, 2005; Seeberg, 2011; Bore, Djuve og Tronstad, 2013) og de inkluderte studiene. Vi har søkt etter litteratur i databaser som BIBSYS, SAMBOK, NORART, PsycINFO, ISI- og CSA-basene, samt nettbaserte søkemotorer som JSTOR og Google Scholar. Sentrale søkeord og kombinasjoner av søkeord knyttet til begrepene etnisitet, innvandrere, samer, nasjonale minoriteter, jøder, romani, rom, skogfinner, kvener, nasjonal minoritet, likestilling og diskriminering ble utarbeidet.¹ Søkene resulterte i om lag 150 forskningsbidrag som danner det empiriske grunnlaget for oppsummeringene som følger. Av disse forskningsbidragene har godt under halvparten måling av diskriminerende praksiser eller opplevelser av diskriminering som eksplisitt anliggende, mens resten dokumenterer diskriminering på mer indirekte måter. Vi har inkludert denne siste gruppen av studier fordi vi mener det gir et bedre og mer dekkende bilde av diskrimineringsfeltet (se Midtbøen og Lidén, 2015: 29–32 for en nærmere beskrivelse av bakgrunnen for oppdraget, metode og litteratursøk).

Vi begynner med å presentere en sammenfatning av forskningen på diskriminering av samer, deretter av nasjonale minoriteter og til slutt av innvandrere og deres etterkommere (en detaljert gjennomgang av de ulike bidragene finnes i Midtbøen og Lidén, 2015: kap. 4–6). Deretter peker vi på viktige likheter og forskjeller mellom gruppene, både når det gjelder omfanget av tilgjengelig forskning, den rettslige statusen som er gruppene til del, og de historiske erfaringene gruppene har med den norske staten. Til slutt vender vi tilbake til spørsmålet om relevansen av begrepet kumulativ diskriminering for å forstå situasjonen til de ulike gruppene i dag.

Diskriminering av samer i Norge

Den samiske befolkningen står i en særstilling sammenlignet med de andre minoritetsgruppene i Norge. På den ene siden har de en århundrelang historie som diskriminert minoritet, der den norske statens fornorskingspolitikk hadde som målsetting å assimilere samene inn i den norske majoritetskulturen (Niemi, 2003; Minde, 2005). På den andre siden har samene i dag status som urfolk med et eget språk- og forvaltningsområde og et eget parlament, noe som gir samene en sterk rettslig status i Norge. Den rettslige statusen som urfolk forhindrer imidlertid ikke i seg selv forekomst av diskriminering. Foreliggende forskning, hovedsakelig undersøkelser av subjektiv eller selvrapportert diskriminering, viser tvert om at mange med samisk bakgrunn i Norge har erfaringer med diskriminering.

Den første studien av selvopplevd diskriminering blant samer i Norge viste at om lag hver tredje respondent rapporterer å ha opplevd diskriminering, og at deres

samiske bakgrunn var det vanligste grunnlaget for denne diskrimineringen (Josefsen, 2006). Også geografisk tilhørighet og kjønn ble oppgitt som viktige diskrimineringsgrunnlag. Arbeidslivet ble oppgitt som den viktigste arenaen for forekomst av diskriminering, men mange rapporterer om diskriminering også i «festlig lag» eller «på byen», i tillegg til i møte med det offentlige tjenesteapparatet (Josefsen, 2006: 23–25). Respondentene i denne undersøkelsen ble også bedt om å ta stilling til ulike påstander om helsetjenestene. Her sa om lag 20 prosent seg helt eller nesten helt enig i at helsepersonellet har for lite kunnskap om samisk kultur, hver tredje mente at det lokale helsepersonellet ikke snakker samisk, mens rundt 4 prosent oppgir at de ikke har fått tolk når de har bedt om det (Josefsen, 2006: 26–28). De som var foreldre til barn som hadde fått grunnskoleopplæring, ble i tillegg bedt om å ta stilling til påstander om opplæring og utdanning. Omtrent en tredjedel av disse respondentene mente at de får for dårlig informasjon fra skolen om hvilke rettigheter barna har til opplæring i samisk, og hver fjerde mente at lærerne kan for lite om samiske samfunnsforhold (Josefsen, 2006: 33–34).

Nå kan det selvsagt diskuteres hvorvidt disse funnene indikerer at diskriminering av samer faktisk finner sted, og hva slags form for diskriminering det i så fall er snakk om. Med alle begrensninger knyttet til selvopplevd diskriminering som mål (se f. eks. Rogstad, 2002), viser spørreundersøkelsen uansett at det sterke rettslige vernet den samiske befolkningen har i Norge ikke har resultert i et fravær av *opplevd* diskriminering. Josefsens undersøkelse har dessuten senere blitt komplettert med annen forskning på opplevd diskriminering blant samer. Særlig viktig er det såkalte SAMINOR-prosjektet, som er en helse- og levekårsundersøkelse som ble gjennomført ved Senter for samisk helseforskning ved Universitetet i Tromsø, og som består av en spørreundersøkelse blant 12 623 personer hvorav 2355 er samer. Denne studien viser at hver fjerde samisktalende mann og hver tredje samisktalende kvinne oppgir å ha opplevd å bli diskriminert som følge av sin samiske bakgrunn (Hansen, 2011). Blant samisktalende som bor utenfor de definerte samiske språkområdene, rapporterer om lag 50 prosent å ha blitt negativt forskjellsbehandlet fordi de er samiske. Samer opplever dessuten å bli mobbet dobbelt så ofte som den norske majoritetsbefolkningen, og diskriminerende bemerkninger utgjør den vanligste formen for slik mobbing (Hansen, Melhus, Høgmo og Lund, 2008).

Det finnes også forskning som viser det som nok best kan betegnes som strukturell diskriminering av samer og samisk kultur i grunnskolen. Høgmo har for eksempel studert barn med samisk bakgrunn i skolen (se Høgmo, 1989, 2005). Han har blant annet funnet at samiske barn som vokser opp med en forståelse av at de ikke er norske, men samtidig at det samiske anses som noe mindreverdige,

unngår spørsmål om etnisk tilhørighet. Høgmo mener dessuten at den sterkeste samiske diskrimineringen finner sted i fornorskede samisk-norske lokalsamfunn, og at det gjerne er personer som selv har samisk bakgrunn som står for den mest sårende diskrimineringen. Ifølge Høgmo skyldes ikke dette samehat, men at det er en form for reaksjon på holdninger i majoritetssamfunnet: Nedsettende snakk om samer vil henlede oppmerksomheten vekk fra egen etniske bakgrunn (Høgmo 2005: 19–20). Selv om ikke Høgmo reflekterer over det, viser dette eksemplet til en viktig distinksjon mellom såkalt «synlige» og «usynlige» minoriteter. Usynlige minoriteter som samer kan skjule sin bakgrunn for omverdenen på en måte som synlige minoriteter – som innvandrere fra asiatiske og afrikanske land – ikke har anledning til. Denne usynligheten innebærer slik sett en fordel fordi man selv kan *velge* om man vil innta en minoritetsposisjon eller ikke, slik Høgmos eksempel indikerer, men samtidig kan usynlige minoriteter stå overfor særegne utfordringer.

Også andre studier har fokusert på skolen som arena: I en nyere, retts sosiologisk avhandling om hva barn lærer om det samiske folk, viser for eksempel Lile (2011), på grunnlag av spørreundersøkelser og intervjuer med skolelever på 9. trinn ved 15 skoler i Nord- og Sør-Norge, at elevene har hatt svært lite undervisning om den samiske befolkningen og samisk kultur på skolen, samt at et flertall av elevene mener den undervisningen de har fått, har vært faglig svak. Dette svarer med en intervjuundersøkelse blant lærere og elever ved fem ungdomsskoler og videregående skoler i Oslo og på Vestlandet (Midtbøen, Orupabo og Røthing, 2014), der det tydelig fremgår at både lærere og elever opplever samer og nasjonale minoriteter som lite relevante grupper å forholde seg til i undervisningen sammenlignet med nyere innvandrergupper.

Til slutt er det gjennomført noen relevante kvalitative studier av samers møte med det offentlige tjenesteapparatet. I en undersøkelse av den norske helsetjenesten, har Hedlund og Moe intervjuet (2010) åtte samiske menn og kvinner i alderen 25–70 år, samt sju sosialarbeidere. Ett viktig spørsmål var hvordan de samiske informantene opplever at de blir tatt imot, et annet om sosialarbeiderne har tilstrekkelig kunnskap om den historiske diskrimineringen den samiske befolkningen i Norge har opplevd, og om de har evne til å reflektere over hvordan denne overleverte bevisstheten om historisk diskriminering kan påvirke samers opplevelser med representanter for den norske staten i dag. Hedlund og Moe viser hvordan de samiske informantene møter norske helsearbeidere med skepsis og forsiktighet, noe som fører til at de underkommuniserer egne følelser. Sosialarbeiderne er på sin side opptatt av å likebehandle alle, uavhengig om de har norsk eller samisk bakgrunn, og har liten forståelse for eller innsikt i særegenheter i samiske pasien-

ters kommunikasjonsmåter (se tilsvarende funn i Bongo, 2012). Forskerne konkluderer med at dette er en form for indirekte diskriminering fordi sosialarbeiderne i liten grad har den kompetansen og kunnskapen om samisk kultur og historie som behøves for å gi samer den hjelp og assistanse de trenger, og at dette i praksis har diskriminering av samer som konsekvens.

Oppsummert finnes det altså en hel del forskning, hovedsakelig basert på spørreundersøkelser og kvalitative studier, som dokumenterer at mange samer opplever diskriminering. Det gjenstår ikke desto mindre noen åpenbare hull. Til dels som en følge av et fravær av gode registerdata for den samiske befolkningen, er det for eksempel ikke gjennomført systematiske studier av overgangen fra utdanning til arbeidsmarkedet for samer sammenlignet med den norske majoritetsbefolkningen, kontrollert for karakterer og sosial bakgrunn, noe som kunne gitt viktige indikasjoner på om diskriminering finner sted. Det er heller ikke gjennomført noen eksperimentelle undersøkelser av samers tilgang til bolig- eller arbeidsmarkedet, som ellers kunne ha bidratt til å supplere undersøkelsene av selvopplevd diskriminering.

Diskriminering av nasjonale minoriteter i Norge

Status som nasjonale minoriteter har blitt gitt til minoritetsgrupper som historisk har en tilknytning til landet, delvis som oppreisning for tidligere assimileringsspress, overgrep og diskriminering. I 1999 ratifiserte Norge Europarådets rammekonvensjon av 1994 om vern av nasjonale minoriteter, noe som førte til anerkjennelsen av fem nasjonale minoritetsgrupper: jøder, rom (sigøynere), romani (tatere), kvener/norskfinner og skogfinner. I tråd med rammekonvensjonen har disse gruppene rett til å vedlikeholde eget språk, religion og kultur, og forskjellene de representerer skal møtes med likeverd og respekt i det norske samfunnet.

Forskning om diskriminering av nasjonale minoriteter i Norge er imidlertid svært mangelfull. Heller enn å undersøke barrierer mot deltakelse i dagens samfunn, har forskningen primært vært konsentrert om fortidens urett og overgrep overfor enkeltgrupper. En nordisk kunnskapsgjennomgang av forskning som belyser oppvekstforholdene til barn og unge fra nasjonale minoriteter, viser videre at forskningen er fragmentert (Lidén, 2005). De foreliggende studiene handler først og fremst om tospråklighet og språkopplæring. Mye av kunnskapen bygger på enkeltstående, problemorienterte rapporter. Kunnskapsgjennomgangen konkluderer med at det mangler forskning som kan gi innsikt i de ulike livsbetingelsene til minoritetsbefolkningen, nyansene i livsvilkår og erfaringene til de som vokser opp med en nasjonal minoritetstilhørighet. Den påpeker også behov for mer kunnskap

om hvilke former for diskriminering som foregår overfor barn og unge fra nasjonale minoriteter, og hva som bidrar til at dette kan fortsette.

En nyere artikkelsamling om nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge (Lund og Moen, 2010) gir en første samlet oversikt over historien til de nasjonale minoritetene og hva som er situasjonen for gruppene i dag. Nåtidsperspektivet tydeliggjør hvordan personer tilhørende de fleste minoritetsgruppene er velintegrerte i samfunnet, og at betydningen av å ha status som nasjonal minoritet er knyttet til deres identitetspolitiske engasjement. For en del tater/romanifolk og for de fleste norske rom, har imidlertid fortidens marginalisering ført til en videreføring av begrenset utdanning og yrkesdeltakelse. Temaet om diskriminering berøres i liten grad i kapitlene og, når det gjøres, ikke ut fra systematisk forskning på temaet. I avslutningskapitlet i artikkelsamlingen viser Pihl (2010) til det uheldige ved at minoriteter er inndelt i urfolk, nasjonale minoriteter og innvandrere ut fra deres rettighetsstatus i det norske samfunnet. Dette mener hun svekker minoritetenes interesser vis-à-vis myndighetene, og tilsvarende, deres beskyttelse mot diskriminering, rasisme og assimileringstvang.

Det er flere viktige årsaker til at forskningen som direkte tematiserer diskriminering av nasjonale minoriteter er mangelfull. For det første har forskningen om nasjonale minoritetsgrupper vært dominert av historikere og dermed av historiserende perspektiver som har vært opptatt av å belyse fortidens hendelser heller enn å innta et nåtidfokus. For det andre gjør fravær av statistikk på etnisk grunnlag, et fravær det for øvrig er gode grunner til, at det er vanskelig å få en oversikt over levekårsproblemer blant disse gruppene, noe som i sin tur bidrar til manglende indikasjoner på forekomst av diskriminering. For det tredje er gruppene nokså små, og flere av dem er dessuten integrert i storsamfunnet og har i liten grad organisert seg etnopolitisk, noe som gjør at oppmerksomheten om dem har vært liten (særlig lite oppmerksomhet har vært rettet mot kvener og skogfinner).

De siste årene har det likevel funnet sted en økende bevissthet om gryende antisemittisme og antisiganisme (fordommer mot romfolk), og mer oppmerksomhet har blitt rettet mot både statlige overgrep mot og opplevelser av diskriminering blant rom og romani i Norge. Dette gjenspeiles også i enkelte nyere undersøkelser. En studie utført av Holocaust-senteret viser for eksempel at 12,5 % av den norske befolkningen har utpregede fordommer mot jøder, men samtidig at befolkningen opplever en større sosial distanse til f. eks. muslimer, somaliere og rom enn til jøder (Hoffmann, Kopperud og Moe, 2012). En annen studie fra samme sted får frem at jøder i Norge i all hovedsak opplever seg inkludert, men samtidig at flere – særlig blant de yngre – har erfaringer med antisemittisme, og ikke minst har de unge opplevd at ordet «jøde» har blitt brukt som skjellsord i skolen (Døving og Moe, 2014).

Andre rapporter peker på at det finner sted diskriminering av rom og romani, blant annet på campingplasser (Helsingforskomiteen, 2011; Tyldum og Friberg, 2014), og enkelte masteroppgaver viser at det forekommer diskriminering av rom i offentlige velferdstjenester (Bay, 2002; Myking, 2010), i skolesystemet (Lundby, 2013) og i møte med barnevernet (Persson, 2014). Disse undersøkelsene er imidlertid ofte av begrenset omfang, og i liten grad koblet til bestemte arenaer eller bredere levekårsutfordringer.

Når det gjelder tater/romanifolket, ble det våren 2015 publisert en offentlig utredning som har kartlagt norsk politikk overfor gruppen fra omkring 1850 til i dag (NOU 2015:7). I det omfattende vedlegget til denne utredningen inngår et kapittel som på grunnlag av et kvalitativt intervjumateriale tar opp dagens situasjon for gruppen, med vekt på levekår og livskvalitet, men der også opplevelser av diskriminering inngår (Aarset og Nordvik, 2015). Forskerne som har utført denne studien finner at mange med tater/romanibakgrunn har store sosioøkonomiske utfordringer og svak arbeidslivstilknytning, og rapporterer om mange tilfeller av diskriminering – i skole, på campingplasser og i møte med offentlige instanser som barnevern, NAV og helsevesen. De påpeker også at mange informanter utviser en sterk mistillit til det norske samfunnssystemet, forstått som skepsis til representanter for det offentlige på både nasjonalt og lokalt plan. Interessant nok understrekes det at denne mistilliten går «i arv» i generasjoner, dels ved at foreldrenes opplevelser overføres til barna og blir en del av familiens – eller bredere grupper – selvforståelse, noe som bidrar til en opplevelse av avstand til offentlige myndigheter, og dels ved at representanter for myndighetene ikke har god nok forståelse av gruppens spesielle historiske situasjon (Aarset og Nordvik, 2015: 216–217).

Det er vanskelig å trekke klare konklusjoner om forekomsten av diskriminering rettet mot medlemmer av nasjonale minoritetsgrupper i Norge i dag. Forskjellene er store både mellom gruppene og innenfor den enkelte gruppe med hensyn til hva minoritetsstatusen betyr for deres hverdag. For mange kan medlemskapet i gruppen innebære en tilleggsressurs, ved at de engasjerer seg i egen historie, språk og kulturtradisjoner, for eksempel ved medlemskap i minoritetsorganisasjoner, deltakelse i religiøse menigheter, eller ved opprettelsen av kultursentre og museer som Kvensk institutt, Norsk Skogfinsk Museum, Det Jødiske Museum eller Latjo Drom ved Glomdalsmuseet, som blant annet formidler romani/taterfolkets historie (se f. eks. Kulbrandstad, 2010; Døving og Moe, 2014; Aarset og Nordvik, 2015). For andre er statusen som minoritet styrende for deres sosiale nettverk og levekår. Denne forskjellen i hva minoritetsposisjonen innebærer, vil være avgjørende for hvordan de eventuelt opplever diskriminering.

I tillegg er altså forskningen svært mangelfull. Det foreligger ingen surveyun-

dersøkelser som har et utvalg basert på tilhørighet til en nasjonal minoritetsgruppe, og det finnes heller ikke statistikk over gruppenes utdannings- og yrkesdeltakelse. Dette skyldes at det ikke føres statistikk basert på etnisitet i Norge, noe som er rimelig med tanke på det lave antallet personer i den enkelte gruppe og at etnisk tilhørighet i stor grad handler om selvidentifikasjon og ikke er noe statistisk eller gitt. I tillegg er slike registre problematisk av historiske grunner, fordi oversikt over medlemmer av minoritetsgrupper har blitt brukt som grunnlag for forfølgelse og deportasjon. Samtidig er det liten tvil om at fraværet av slik statistikk bidrar til at kunnskapen vår om opplevd diskriminering forblir mangelfull. Selv om vi etter hvert har fått mer kunnskap om majoritetssamfunnets fordommer mot enkeltgrupper, og også indikasjoner på erfaringer med diskriminering blant rom og romani, har forskningen konsentrert seg om å dokumentere fortidens urett mer enn samtidens utfordringer. Tater/romaniutvalgets utredning er imidlertid et viktig unntak gjennom påvisningen av at historiske erfaringer med diskriminering lever videre i bevisstheten til mange medlemmer av denne gruppen, i form av betydelig skepsis mot representanter for det offentlige Norge.

Diskriminering av innvandrere og etterkommere i Norge

Sammenlignet med samer og nasjonale minoriteter, har innvandrere få særskilte rettigheter i Norge, men rett til ikke-diskriminering på grunnlag av forhold som etnisitet, religion, språk og nasjonal bakgrunn. Blant annet som en følge av innvandrerbefolkningens størrelse, men antakelig primært fordi fødeland og foreldres fødeland er registrert i offentlig statistikk, er imidlertid forskningen på diskriminering av innvandrere langt mer omfangsrik enn tilfellet er for samer og nasjonale minoriteter. Under følger kun en svært kortfattet oppsummering av noen nøkkelfunn fra denne forskningen; en detaljert gjennomgang av de ulike bidragene finnes i Midtbøen og Lidén (2015: kap. 6).

Gjennomgangen av forskningen viser at diskriminering forekommer på de fleste samfunnsområder. SSBs studie av opplevd diskriminering (Tronstad, 2009) blant innvandrere fra ti ulike (ikke-vestlige) land på arenaer som skolen, arbeidslivet, boligmarkedet og helsevesenet, viser at over 50 prosent av respondentene rapporterer å ha erfart diskriminering på ett eller flere områder. Samtidig er det en del variasjon mellom ulike grupper: Menn svarer oftere at de har opplevd diskriminering enn kvinner og på flere områder; unge svarer oftere at de har opplevd diskriminering enn eldre; og særlig blant innvandrere fra Somalia, Iran, Irak, Pakistan og Tyrkia rapporterer høye andeler om diskriminering på mer enn ett område.

Gjennomgangen av den øvrige diskrimineringsforskningen på disse områdene

utdyper og bekrefter funnene fra denne levekårsundersøkelsen. Kvalitativ forskning om diskriminering i skole og utdanning viser for eksempel at lærere ofte mangler kompetanse til å håndtere minoritetslevers erfaringer med diskriminering og rasisme. På grunnlag av deltakende observasjon på en ungdomsskole på østkanten i Oslo, viser Svendsen (2014) at skolens undervisning om rasisme kan komme til kort på grunn av manglende språk for å snakke med elever om rasisme og for å snakke med elever om deres egne erfaringer med rasisme (se også Harlap og Riese, 2014). Basert på intervjuer med minoritetslever, argumenterer Spernes (2014) tilsvarende for at lærere i videregående skole ikke har tilstrekkelig kompetanse til å møte minoritetslever på måter som anerkjenner de forskjellene og det mangfoldet de representerer. Lignende tendenser finner Midtbøen og kolleger (2014) i en intervjuundersøkelse blant lærere og elever på ungdomstrinnet og videregående skole, der det fremgår at lærerne i liten grad tematiserer rasisme som relevant i en norsk skolekontekst i dag.

Arbeidsmarkedet er den arenaen der det er foretatt klart flest studier av diskriminering, og med bruk av en rekke metodiske tilnærminger. En systematisk gjennomgang av denne litteraturen finnes i Midtbøen (2015). Her konkluderes det med at dokumentasjonen på at etnisk diskriminering spiller en viktig rolle i minoriteters tilgang til det norske arbeidsmarkedet, i dag er svært omfattende. Surveyundersøkelser og kvalitative studier viser at mange personer med etnisk minoritetsbakgrunn opplever diskriminering og rasisme i jobbsøkerprosesser (f. eks. Orupabo, 2008; Fangen og Paasche, 2013); mange arbeidsgivere forteller at søkere med utenlandske navn har dårligere sjanse for å bli ansatt, sammenlignet med likt kvalifiserte søkere med norske navn (Tronstad, 2010); ni av ti respondenter i en representativ befolkningsundersøkelse mener at diskriminering i ansettelser forekommer (IMDi, 2012); og ulike eksperimenter viser at sannsynligheten for å kalles inn til et jobbintervju er betraktelig lavere for søkere med utenlandske navn enn for søkere med norske navn, selv om de er født og oppvokst i landet og har all skole og utdanning fra Norge (Midtbøen og Rogstad, 2012; Birkelund, Rogstad, Heggebø m.fl., 2014; Midtbøen, 2014).

Også på andre samfunnsområder er det avdekket diskriminering av innvandrere. Studier av boligmarkedet viser at menn med arabiske navn har lavere sannsynlighet for å få leid en bolig sammenlignet med kvinner (Andersson, Jakobsson og Kotsadam, 2012). Undersøkelser av innvandreres – og særlig flyktningers – møter med det offentlige tjenesteapparatet påpeker en tendens til at språkproblemer, mangelfulle tolketjenester og sviktende forståelse for situasjonen som særlig mange med flyktningbakgrunn befinner seg i, bidrar til en form for strukturell eller indirekte diskriminering der likebehandling kan få ulikhet som resultat (f.

eks. Brunvatne, 2006; Berg og Lauritsen, 2009; Paulsen, Thorshaug og Berg, 2014). Når det gjelder innvandreres opplevelser av den bredere offentligheten, viser rapporter at hatkriminalitet på grunnlag av etnisk bakgrunn forekommer (Meland og Uleberg, 2009); at forskjellsbehandling i offentlige rom som på gaten, ungdomsklubber, restauranter og utesteder finner sted (Tronstad, 2009); og til slutt at innvandrere som ytrer seg i mediene oftere enn majoriteten får ubehagelige og nedlatende kommentarer rettet mot deres religiøse eller etniske bakgrunn (Staksrud, Steen-Johnsen, Enjolras m.fl., 2014: kap. 4). Selv om omfanget av forskning på de ulike arenaene er ulik, tegner forskningen samlet sett et nokså utvetydig bilde av at etnisk diskriminering av innvandrere og deres barn forekommer på de fleste samfunnsområder i Norge.

Rettslig status, historisk tilknytning og diskriminering som går «i arv»

Gjennomgangen av den foreliggende diskrimineringsforskningen viser med all tydelighet at det har vært langt større interesse for å studere barrierer mot deltakelse – både subjektivt og objektivt – blant nyere innvandrergupper og deres etterkommere enn blant samer og nasjonale minoriteter i Norge. Vi nevnte noen mulige grunner til at det er slik i avsnittet over: Nyere innvandrere utgjør samlet sett en betydelig større (og voksende) andel av den norske befolkningen enn de andre gruppene og er samtidig en kilde til omfattende politisk debatt, noe som gjør dette til et høyaktuelt forskningstema. Videre gjør eksistensen av offentlig statistikk over fødeland og foreldres fødeland det mulig å observere innvandrere og deres barn i de nasjonale registrene, hvilket gir et grunnlag for å identifisere forskjeller i deltakelsesmønstre sammenlignet med majoritetsbefolkningen, noe som i neste instans kan motivere forskning på diskriminering. Samer og de nasjonale minoritetene, som er norske statsborgere og har levd i landet i generasjoner, er derimot ikke mulig å gjenfinne i statistikken.²

Samtidig er det noe paradoksalt i denne forskjellen i interesse for de ulike gruppene og barrierene de møter i samfunnet. Rettslig sett har vi det som har blitt omtalt som et «minoritetshierarki» i Norge (Brochmann, 2002: 43), der samene er på topp med sin status som urfolk, deretter følger de nasjonale minoritetene som har rett til å bevare språk, kultur og identitet, og til slutt følger innvandrerne, som i all hovedsak er forpliktet til å tilpasse seg majoritetssamfunnet, med noen mindre unntak for enkelte tilrettelegginger (som retten til å gå med religiøse hodeplagg på skoler og de fleste deler av arbeidsmarkedet). At de ulike gruppene har ulike rettig-

heter i Norge, skyldes de ulike historiske erfaringene de har som medlemmer (og tidvis ikke-medlemmer) av den norske nasjonalstaten. Opprettelsen av Sametinget og tilkjennelsen av urfolksstatus til samene var en viktig del av kompensasjonen for en assimilerende fornorskingspolitikk som den norske staten hadde utøvd overfor den samiske befolkningen i alle fall siden midten av 1800-tallet. Jøder, rom, romani, kvener og skogfinner har alle en lang historie med overgrep, mistenkeliggjøring og tidvis et utilbørlig press om assimilering fra den norske statens side (Brochmann og Kjeldstadli, 2014: kap. 5). Statusen de har i dag som nasjonale minoriteter i Norge reflekterer nettopp den behandlingen de har fått – det er en kompensasjon for for-tidig urett.

For «nye» innvandrere, det vil si innvandrere fra utenfor OECD-området som har kommet til Norge fra slutten av 1960-tallet og fremover, er situasjonen en annen. Selv om man ikke skal undervurdere de problemene mange av disse gruppene møtte da de kom til Norge, var den rettslige konteksten helt annerledes. Nykommerne fikk raskt tilgang til de fleste sivile og sosiale rettigheter (og etter hvert politiske) og var forventet å skulle absorberes inn i det norske arbeids- og samfunnslivet – men uten krav om å assimileres inn i en fasttømret idé om kultur definert på majoritetens premisser (Brochmann, 2002). Ettersom det er lite som tyder på at rettslig status som urfolk eller nasjonal minoritet i seg selv gir en beskyttelse mot diskriminering, er det et paradoks at den gruppen som i *minst* grad har en erfaring med en diskriminerende stat, altså innvandrere, er gruppen som får *mest* oppmerksomhet i diskrimineringsforskningen.

En diskusjon av hvilke grupper som fortjener mest oppmerksomhet er imidlertid ikke så interessant. Derimot er det all grunn til å reflektere over om forskjellene mellom gruppene når det gjelder deres rettslige status, historiske tilknytning til Norge og hva slags erfaring de har med den norske staten, har betydning for deres opplevelser av å tilhøre en diskriminert minoritet i dagens samfunn. Selv om samer i Norge i dag er anerkjent som et urfolk med rett til kulturbevaring, eget territorium og et utstrakt selvstyre, betyr ikke det at fortidens synder er glemt. Dette gjelder også for flere av de nasjonale minoritetsgruppene, der betydelig skepsis til den norske staten fremdeles er utbredt, og der en bevissthet om fortidig diskriminering og erkjennelse av at fortidens forskjellsbehandling kan videreføres til neste generasjoner, er konstituerende elementer i gruppenes identitet (se Aarset og Nordvik, 2015 for en diskusjon av tater/romanifolkets situasjon). I et slikt perspektiv vil utgangspunktet for innvandrere være helt annerledes. Da den nye innvandringen startet på slutten av 1960-tallet, hadde den norske staten forlatt den assimilatoriske fornorskingspolitikken som rammet samene og flere av de nasjonale minoritetsgruppene. Det betyr selvsagt ikke at negative opplevelser med statsapparatet

i hjemlandet, eller for den saks skyld møtet med representanter for det offentlige Norge, ikke kan ha gitt grobunn for en statsskepsis blant enkelte innvandrergreper tilsvarende den skepsisen som er dokumentert for eksempel blant romanifolket. Poenget er å peke på at ulik historisk tilknytning til Norge og erfaring med den norske staten kan spille inn på både enkeltindividers og hele gruppers opplevelse av diskriminering og det å besitte en minoritetsposisjon i samfunnet. Dette er forhold som i liten grad er tematisert i den foreliggende diskrimineringsforskningen og som det er verdt å undersøke nærmere.

Kumulativ diskriminering – et relevant begrep i norsk diskrimineringsforskning?

Begrepet kumulativ diskriminering retter søkelyset mot hvordan historiske erfaringer med diskriminering – både i form av objektive barrierer mot deltakelse og subjektive opplevelser av eksklusjon – på tvers av arenaer og over tid kan redusere individers livsjanser, selv om kilden til diskrimineringen opphører å eksistere. Begrepet har blitt utviklet i en amerikansk kontekst for å vise hvordan slaveri og senere institusjonalisert rasesegregering har indirekte konsekvenser for mulighetene til den svarte befolkningen i dag, i form av omfattende boligsegregering med påfølgende forskjeller i skolekvalitet, svakere prestasjoner i utdanningssystemet, lavere arbeidsmarkedsdeltakelse og høyere kriminell aktivitet. Kumulativ diskriminering er ikke i den sammenhengen lansert som et alternativ til direkte og indirekte diskriminering som kan påvises i det amerikanske samfunnet, men som et supplerende perspektiv som viser hvordan diskriminering på ett punkt i historien kan få betydning for senere livsjanser – uavhengig av om enkeltpersoner opplever direkte diskriminering for eksempel i arbeids- eller boligmarkedet.

Har dette perspektivet noen overføringsverdi i en norsk kontekst? Flere av forskningsbidragene vi har gjennomgått i denne artikkelen peker i den retningen. Hedlund og Moes (2010) studie av en gruppe samers møte med det norske helsevesenet dokumenterer for eksempel en *mismatch* mellom opplevelsene samene selv hadde og hvordan helsepersonellet oppfattet dette møtet. Mens helsepersonellet mente at de tilbød likebehandling av samtlige pasienter, ga de samiske informantene uttrykk for en sterk skepsis til det samme helsepersonellets forståelse for deres særegne situasjon og kommunikasjonsform, noe som gjorde at de ikke fikk den hjelpen de behøvde og hadde krav på. Et annet eksempel er den delen av Tater/romaniutvalgets utredning som omhandler levekår blant romani i Norge i dag (Aarset og Nordvik, 2015). Her dokumenteres en betydelig mistillit til offent-

lige myndigheter, og da siktes det til alt fra skole og NAV til regjering og storting, og det kommer frem hvordan denne mistilliten går «i arv» ved at negative erfaringer formidles fra foreldre til barn og på den måten reproduseres i nye generasjoner.

Når det gjelder situasjonen for samer og i alle fall noen av de nasjonale minoritetsgruppene, mener vi derfor at et begrep om kumulativ diskriminering har noe for seg. Minoritetsgrupper som har en historisk erfaring med institusjonell diskriminering og overgrep, slik tilfellet er for disse gruppene, vil ofte ha denne fortidens behandling som en viktig del av sin gruppeidentitet og gruppebevissthet. Selv om det ikke vil gjelde for alle og denne delen av identiteten kan bli svakere over tid, er det viktig å være klar over at diskriminering kan oppleves annerledes for medlemmer av en tidligere diskriminert gruppe enn for minoritetsgrupper som ikke har opplevelser av diskriminering som en historisk overlevert erfaring. For grupper som har fortidens overgrep som en konstituerende del av sin identitet, kan de langsiktige konsekvensene av slike opplevelser påvirke helse, utdanningsnivå og arbeidsmarkedsdeltakelse, og erfaringer med det offentlige tjenesteapparatet, på negative måter selv i fraværet av direkte diskriminering. Negative opplevelser i skolesystemet eller i møte med offentlige tjenester kan dessuten bidra til å forsterke mistilliten til samfunnet som sådan, og bidra til både forventninger om diskriminering og tilbaketrekning fra avgjørende integrasjonsarenaer, som arbeidsmarkedet. Dette er viktige, langsiktige konsekvenser av diskriminering som ikke fanges opp i tradisjonelle studier.

Etter vår oppfatning kan bevisstheten om slike kumulative effekter av historiske erfaringer derfor være et verdifullt tilskudd til teoretisering på diskrimineringsfeltet, også i en norsk sammenheng. Imidlertid er det viktig å understreke at dette ikke handler om ukritisk import av et begrep fra en amerikansk kontekst av seiglivede raserelasjoner. Skal begrepet ha noe for seg, må det benyttes som et analytisk verktøy som er sensitivt for den norske konteksten og dermed hjelpe oss å se sammenhenger vi ikke har fått øye på tidligere. I denne sensitiviteten ligger en åpning for at kumulativ diskriminering ikke nødvendigvis finner sted for alle grupper eller personer med denne bakgrunnen, og ikke minst at den konkrete *måten* historiske erfaringer gjøres relevante på i en samtidskontekst vil variere. Igjen kan det norske romanifolket tjene som eksempel. På den ene siden er det godt dokumentert at den norske statens historiske overgrep overfor denne gruppen er en viktig del av selvforståelsen til mange av dens medlemmer i dag, noe som blant annet gir seg utslag i en betydelig skepsis til norske myndigheter (NOU 2015:7; Aarset og Nordvik, 2015). På den andre siden kan den samme historien bidra til å reproducere gruppens allerede marginaliserte posisjon i samfunnet dersom statlige inter-

vensjoner med sikte på å endre denne situasjonen nedprioriteres av frykt for å bli beskyldt for å begå nye overgrep. Et aktuelt eksempel i den sammenhengen er reisevirksomheten som en del romanifolk fremdeles oppfatter som en del av sin kulturelle gruppeidentitet. En konsekvens av denne reisevirksomheten er at mange barn ikke får tilstrekkelig skolegang og at de dermed mister muligheten til å ta høyere utdanning. Dersom dette ikke tematiseres eller problematiseres av myndighetene, bidrar det til en form for kumulativ diskriminering over generasjonene fordi det i praksis vil kunne redusere barnas livssjanser.

Om det skulle være noen tvil: Dette er et område breddfullt av dilemmaer. På den ene siden kan selve betegnelsen «nasjonal minoritet» være misvisende som en samlebetegnelse når spørsmålet gjelder forekomst av diskriminering. Det er store forskjeller mellom gruppene hva gjelder utdanningsnivå og arbeidsmarkedsdeltakelse – og høyst sannsynlig også i opplevelsen av diskriminering. Hvorvidt medlemmer av gruppen er komfortabel med statusen som nasjonal minoritet, varierer antakelig også betraktelig. Medlemskap i en gruppe med særrettigheter kan på den ene siden oppleves som en viktig kompensasjon for fortidig urett og dermed som noe ettertraktelsesverdig. Men på den annen side kan det samme medlemskapet sementere gruppeforskjeller som ikke nødvendigvis lenger oppleves som relevante, og dermed låse medlemmer av gruppen fast i stereotype forestillinger om «kultur». Slike problemstillinger knyttet til forholdet mellom individ og gruppe går til hjerter av debatter om multikulturalisme og representerer en uløst floke i minoritetsfeltet.

Samtidig kan det gi mening å snakke om nasjonale minoriteter under én og samme merkelapp når spørsmålet gjelder relevansen av et begrep om kumulativ diskriminering. En av grunnene til at disse gruppene har fått status som nasjonale minoriteter, er erfaringer med statlige overgrep og diskriminering. Forskningen på nasjonale minoriteter har vært dominert av historiske studier som har dokumentert disse erfaringene, noe som gir et godt grunnlag for empiriske studier av rollen fortiden spiller i å skape deltakelsesmønstre og opplevd tilhørighet i en nåtidstekst. Kumulativ diskriminering kan i en slik sammenheng være et nyttig perspektiv eller analytisk verktøy; ikke ved å representere en slags deterministisk fasit over hvordan fortiden kaster skygger over samtiden, men ved å rette samfunnsforskernes empiriske blikk mot den mulige betydningen av fortidig urett for en gruppes selvforståelse og opplevelse av muligheter i dag.

Et uavklart spørsmål er imidlertid om kumulativ diskriminering representerer et fruktbart perspektiv i analysen av situasjonen for nyere innvandrergupper og deres etterkommere. Etter vår oppfatning er dette et åpent spørsmål. En omfattende forskningsinnsats over to tiår og basert på en rekke metodiske tilnærminger,

har dokumentert at diskriminering av innvandrere forekommer på de fleste samfunnsområder i Norge. Det er opplagt muligheter for at summen av denne diskrimineringen på tvers av arenaer kan ha effekter som ikke fanges opp i studier som tar for seg én arena om gangen, slik Barbara Reskin (2012) har vært inne på i en amerikansk kontekst. Flere studier viser dessuten at barn av innvandrere har opplevd rasisme og diskriminering i løpet av skole- og ungdomstid, og gjennom eksperimentelle studier i senere tid har det blitt klart at diskriminering også rammer etterkommere på terskelen til arbeidslivet. Dette illustrerer tydelig at diskriminering ikke er et fenomen som fordufter over generasjonene, men tvert om at det er en realitet også for individer med innvandrerforeldre som er født og oppvokst i Norge.

Foreløpig vet vi likevel lite om hvordan og i hvilken grad slike barrierer vil virke inn på og bli en del av individers selvforståelse og gi grunnlag for gruppedannelse der forventninger om diskriminering blir en konstituerende del av identiteten. Antakelig vil dette variere mellom ulike grupper. En av nestorene i den amerikanske forskningen på etterkommere av innvandrere, Alejandro Portes, viser i en teoretisk diskusjon om virkninger av sosial kapital at tette bånd mellom medlemmer i en minoritetsgruppe i noen tilfeller resulterer i sosiale nettverk som gir medlemmene mulighetene til å klatre i det sosioøkonomiske hierarkiet, mens det i andre tilfeller kan *forhindre* sosial mobilitet (Portes, 2010: 41). Sistnevnte er typisk tilfellet hvis gruppeidentiteten er basert på opplevelser av blokkerte muligheter i samfunnet og en delt opplevelse av underordning, noe som over tid fungerer som en selvforsterkende mekanisme som bidrar til å opprettholde en følelse av utenforskap vis-à-vis storsamfunnet – eller altså en form for kumulativ diskriminering. Det fruktbare i dette perspektivet er at det tilbyr et verktøy for empiriske studier av de langsiktige konsekvensene av diskriminering, som for enkelte grupper kan innebære en tilbaketrekning fra majoritetssamfunnet. Å være seg bevisst mulighetene for at konsekvensene av diskriminering kan hope seg opp på tvers av arenaer og over tid, bidrar til å løfte blikket fra konkrete enkeltstudier og til de bredere prosesser som skaper rammene for langsiktig samfunnsintegrasjon.

Om artikkelen

Artikkelen bygger videre på ISF-rapporten *Diskriminering av samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i Norge. En kunnskapsjennomgang*, som vi har forfattet på oppdrag for Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. Takk til Grete Brochmann, Sigtona Halrynjo, Hege Kitterød, Liza Reisel og Mari Teigen, og til

tidsskriftets redaktører og de anonyme konsulentene, for nyttige kommentarer til et tidligere utkast av artikkelen.

Om forfatterne

Arnfinn H. Midtbøen er ph.d. i sosiologi fra Universitetet i Oslo og forsker II ved Institutt for samfunnsforskning. Midtbøens forskningsinteresser inkluderer blant annet etnisk diskriminering i arbeidslivet, innvandrings- og integrasjonspolitik, flerdimensjonal likestilling og inkorporasjonsmønstre blant etterkommere av innvandrere i Norge og Europa.

E-post: a.h.midtboen@samfunnsforskning.no

Hilde Lidén er dr.polit. i sosialantropologi fra NTNU og forsker I ved Institutt for samfunnsforskning. Lidén har hovedsakelig arbeidet med forskningsspørsmål angående barns oppvekst, familiepolitikk, minoriteter, migrasjon og menneskerettigheter i et generasjonsperspektiv.

E-post: hilde.liden@samfunnsforskning.no

Noter

- 1 Stor takk til Jon Haakon Hustad, bibliotekar ved Institutt for samfunnsforskning, for uvurderlig hjelp i gjennomføringen av litteratursøkene.
- 2 Strengt tatt er den samiske befolkningen i en mellomposisjon når det gjelder tilgjengelig statistikk. SSB utgir annet hvert år rapporten *Samisk statistikk*. Denne inneholder offisiell statistikk om samer i Norge, men bygger i hovedsak på en geografisk tilnærming, med vekt på samiske bosettingsområder nord for Saltfjellet (det såkalte STN-området).

Referanser

- Alexander, M. (2010) *The New Jim Crow: Mass Incarceration in the Age of Colorblindness*. New York: The New Press.
- Andersson, L., Jakobsson, N. og Kotsadam, A. (2012) 'Discrimination in the Norwegian Housing Market – Class, Sex, and Ethnicity', *Land Economics*, 88 (2): 233–240.
- Bay, T. (2002) *Før det er for sent. Sigøynernes livsbetingelser i Norge*. Hovedfagsoppgave. Oslo: Høgskolen i Oslo.
- Berg, B. og Lauritsen, K. (2009) *Eksil og livsløp*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Birkelund, G. E., Rogstad, J., Heggebø, K., Aspøy, T. M. og Bjelland, H. F. (2014) 'Diskriminering i arbeidslivet. Resultater fra randomiserte felteksperimenter i Oslo, Stavanger, Bergen og Trondheim', *Sosiologisk tidsskrift*, 22 (4): 352–382.
- Blank, R. M., Dabady, M. og Citro, C. F. (red.) (2004) *Measuring Racial Discrimination. Panel on*

- Methods for Assessing Discrimination*. Washington, DC: National Research Council, Committee on National Statistics, Division of Behavioral and Social Sciences and Education, National Academies Press.
- Bongo, B. A. (2012) "Samer snakker ikke om helse og sykdom". *Samisk forståelsehorisont og kommunikasjon om helse og sykdom. En kvalitativ undersøkelse i samisk kultur*. Doktoravhandling. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Bore, L., Djuve, A. B. og Tronstad, K. R. (2013) *Etnisk mangfold og likestilling i arbeidslivet. En kunnskapsstatus*. Fafo-rapport 2013:11. Oslo: Fafo.
- Brochmann, G. (2002) 'Velferdsstat, integrasjon og majoritetens legitimitet', i Brochmann, G., Borchgrevink, T. og Rogstad, J. (red.) *Sand i maskineriet. Makt og demokrati i det flerkulturelle Norge* (s. 27–55). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Brochmann, G. og Hagelund, A. (2010) 'Norge: Landet for den gylne middelvei', i Brochmann, G. og Hagelund, A. (red.) *Velferdens grenser. Innvandringspolitikk og velferdsstat i Skandinavia 1945–2010* (s. 211–305). Oslo: Universitetsforlaget.
- Brochmann, G. og Kjeldstadli, K. (2014) *Innvandringen til Norge 900–2010*. Oslo: Pax.
- Brunvatne, R. (2006) *Flyktninger og asylsøkere i helsetjenesten*. Oslo: Gyldendal.
- Charles, C. Z., Dinwiddie, G. og Massey, D. S. (2004) 'The Continuing Consequences of Segregation: Family Stress and College Academic Performance', *Social Science Quarterly*, 85 (5): 1353–1373.
- Craig, R. (2007) *Systemic Discrimination in Employment and the Promotion of Ethnic Equality*. Leiden/ Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Danielsen, K. (2005) *Diskriminering – en litteraturgjennomgang*. NOVA Skriftserie 4/05. Oslo: NOVA.
- Døving, C. A. og Moe, V. (2014) "Det som er jødisk" – identiteter, historiebevissthet og erfaringer med antisemittisme. *En kvalitativ intervjustudie blant jøder i Norge*. Oslo: HL-senteret.
- Fangen, K. og Paasche, E. (2013) 'Young Adults of Ethnic Minority Background on the Norwegian Labour Market: The Interactional Co-Construction of Exclusion by Employers and Customers', *Ethnicities*, 13 (5): 607–624.
- Hansen, K. L. (2011) *Ethnic Discrimination and Bullying in Relation to Self-Reported Physical and Mental Health in Sami Settlement Areas in Norway: The SAMINOR study*. Doktoravhandling. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Hansen, K. L., Melhus, M., Høgmo, A. og Lund, E. (2008) 'Ethnic Discrimination and Bullying in the Sami and Non-Sami Populations in Norway: the SAMINOR Study', *International Journal of Circumpolar Health*, 67 (1): 97–113.
- Harlap, Y. og Riese, H. (2014) 'Hva skjer når vi ser farge innen utdanning? Mulighetene ved å teoretisere rase i skolen i et "fargeblindt" Norge', i Westrheim, K. og Tolo, A. (red.) *Kompetanse for mangfold. Om skolens utfordringer i det flerkulturelle Norge* (s. 190–216). Bergen: Fagbokforlaget.
- Hedlund, M. og Moe, A. (2010) 'Redefining Relations among Minority Users and Social Workers', *European Journal of Social Work*, 13 (2): 183–198.
- Helsingforskomiteen (2011) *Norsk romani-/taterpolitikk: Fortid, nåtid, fremtid*. Oslo: Den norske Helsingforskomité.
- Hoffmann, C., Kopperud, Ø. og Moe, V. (2012) *Antisemittisme i Norge? Den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter*. Oslo: HL-senteret.
- Høgmo, A. (1989) *Norske idealer og samisk virkelighet*. Oslo: Gyldendal.
- Høgmo, A. (2005) *Er en flerkulturell skole mulig?* Oslo: Gyldendal Akademisk.

- IMDi (2012) *Integreringsbarometeret 2012: Holdninger til innvandring, integrering og mangfold*. Oslo: Integrasjons- og mangfoldsdirektoratet.
- Josefsen, E. (2006) *Selvopplevd diskriminering blant samer i Norge*. Rapport 2006: 3. Alta: Norut/NIBR Finnmark.
- Kulbrandstad, L. A. (2010) 'Hva vil det si å være skogfinne i dag?', i Lund, A. B. og Moen, B. B. (red.) *Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge* (s. 165–180). Trondheim: Tapir.
- Lidén, H. (2005) *Barn og unge fra nasjonale minoriteter. En nordisk kunnskapsoversikt*. ISF-rapport 2005:007. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Lile, H. (2011) *FNs barnekonvensjon artikkel 29 (1) om formålet med opplæring: En retts sosiologisk studie om hva barn lærer om det samiske folk*. Doktoravhandling. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Lund, A. B. og Moen, B. B. (red.) (2010) *Nasjonale minoriteter og det flerkulturelle Norge*. Trondheim: Tapir.
- Lundby, M.-J. (2013) *Inkludering av romelever i skolen. En kvalitativ analyse om inkludering av romelever i skolen med fokus på kulturforståelse og systemperspektiv*. Masteroppgave. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Massey, D. S. og Denton, N. A. (1993) *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Meland, P. og Uleberg, B. (2009) *Hatkriminalitet: anmeldelser registrert i 2007: en gjennomgang av anmeldelser registrert i 2007 med et motiv knyttet til rase/etnisk tilhørighet, religion og seksuell legning*. Oslo: Politidirektoratet og Oslo politidistrikt.
- Midtbøen, A. H. (2014) 'Discrimination of the Second Generation: Evidence from a Field Experiment in Norway', *Journal of International Migration and Integration*: 1–20.
- Midtbøen, A. H. (2015) 'Etnisk diskriminering i arbeidsmarkedet', *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 55 (1): 3–30.
- Midtbøen, A. H. og Lidén, H. (2015) *Diskriminering av samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i Norge. En kunnskapsgjennomgang*. ISF-rapport 2015:01. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Midtbøen, A. H., Orupabo, J. og Røthing, Å. (2014) *Etniske og religiøse minoriteter i læremidler: Lærer- og elevperspektiver*. ISF-rapport 2014:11. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Midtbøen, A. H. og Rogstad, J. (2012) *Diskrimineringens omfang og årsaker. Etniske minoriteters tilgang til norsk arbeidsliv*. ISF-rapport 2012:1. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Minde, H. (2005) 'Assimilation of the Sami – Implementation and Consequences', *Gáldu Čála – Journal of Indigenous Peoples' Rights* (3).
- Myking, V. (2010) *Uekte barn av nasjonen: En studie av norsk politikk og lovgivning overfor romfolket (1970–2008)*. Masteroppgave i historie. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Niemi, E. (2003) 'Regimeskifte, innvandrere og fremmede', i Kjeldstadli, K. (red.) *Norsk innvandringshistorie*. Bind 2: *I nasjonalstatens tid 1914–1940* (s. 11–47). Oslo: Pax.
- NOU 2015:7 *Assimilering og motstand. Norsk politikk overfor taterne/romanifolket fra 1850 til i dag*. Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet.
- Orupabo, J. (2008) "'I andre land betyr ikke hudfarge noe, har du papirer, så får du en jobb'", *Søkelys på arbeidslivet*, 25 (1): 51–62.
- Pager, D. (2007) *Marked: Race, Crime, and Finding Work in an Era of Mass Incarceration*. Chicago: University of Chicago Press.
- Paulsen, V., Thorshaug, K. og Berg, B. (2014) *Møter mellom innvandrere og barnevernet: Kunnskapsstatus*. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning.

- Persson, M. J. (2014) *Rom for forskjell? Barnevernarbeideres forståelser, vurderinger og handlinger i arbeid med norske romer*. Masteroppgave. Oslo: Høgskolen i Oslo og Akershus.
- Pihl, J. (2010) 'Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge – utsyn', i Lund, A. B. og Moen, B. B. (red.) *Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge* (s. 251–262). Trondheim: Tapir.
- Portes, A. (2010) *Economic Sociology. A Systematic Inquiry*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Reisel, L. (2013) 'Mot et flerdimensjonalt likestillingsapparat', i Bråten, B. og Thun, C. (red.) *Krysningspunkter. Likestillingspolitikk i et flerkulturelt Norge* (s. 89–111). Oslo: Akademi.
- Reskin, B. F. (2012) 'The Race Discrimination System', *Annual Review of Sociology*, 38: 17–35.
- Rogstad, J. (2002) 'Diskriminering og ulikhet – forklaring og metode', *Sosiologisk tidsskrift*, 10 (1): 3–26.
- Rogstad, J. og Midtbøen, A. H. (2010) 'Den utdannede, den etterlatte og den drepte: Mot en ny forståelse av rasisme og diskriminering', *Sosiologisk tidsskrift*, 18 (1): 31–52.
- Seeberg, M. L. (2011) *Kunnskapsstatus (1990–2010): Forskning om etnisk diskriminering av barn og unge*. NOVA-report 8/2011. Oslo: NOVA.
- Spernes, K. (2014) 'En anerkjennende skole? Elever med innvandrerbakgrunn og deres skoleerfaringer', i Afdal, G., Røthing, Å. og Schjetne, E. (red.) *Etikk i pedagogiske praksiser* (s. 177–199). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Staksrud, E., Steen-Johnsen, K., Enjolras, B. m.fl. (2014) *Ytringsfrihet i Norge: Holdninger og erfaringer i befolkningen. Resultater fra befolkningsundersøkelsen 2014*. Rapport fra prosjektet Status for ytringsfriheten i Norge. Oslo: Fritt Ord, Institutt for samfunnsforskning, Fafo og Institutt for medier og kommunikasjon, UiO.
- Strand, V. B. (2007) 'Vern mot direkte og indirekte diskriminering etter norsk rett – et ensartet vern?', *Lov og Rett*, 45 (3): 131–153.
- Svendsen, S. H. B. (2014) 'Learning Racism in the Absence of “Race”', *European Journal of Women's Studies*, 21 (1): 9–24.
- Tronstad, K. R. (2009) *Opplevd diskriminering blant innvandrere med bakgrunn fra ti ulike land*. Oslo/Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Tronstad, K. R. (2010) *Mangfold og likestilling i arbeidslivet. Holdninger og erfaringer blant arbeidsgivere og tillitsvalgte*. Fafo-rapport 2010:39. Oslo: Fafo.
- Tyldum, G. og Friberg, J. H. (2014) *Et skritt på veien: Evaluering av Handlingsplan for å bedre levekårene blant rom i Oslo*. Fafo-rapport 2014:50. Oslo: Fafo.
- Aarset, M. og Nordvik, R. (red.) (2015) 'Dagens situasjon: Levekår og livskvalitet blant tater/romanifolk', i *Vedlegg til NOU 2015:7 Assimilering og motstand. Norsk politikk overfor taterne/romanifolket fra 1950 til i dag* (s. 110–218). Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet.